

VETNAM VA XITOIY MUNOSABATLARINING O‘ZIGA XOSLIGI – ASSIMETRIK MUNOSABATLAR NAMUNASI SIFATIDA

Sharipov Baxodir Faxriddinovich

Toshkent Davlat Shaqrshunoslik Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Vetnam va Xitoy o‘rtasidagi uzoq tarixiy munosabatlar hozirgi bosqichdagi o‘zaro aloqalar xususiyatlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan. Tomonlar o‘rtasida dushmanlik, keng ko‘lamli harbiy to‘qnashuvlar bo‘lgan davrlar ham, barqaror va hurmatga asoslangan munosabatlar davri ham kuzatilgan. Hatto XX asrda sotsialistik birodarlik do‘stligi bosqichi ham bo‘lgan, biroq bu yana dushmanlikka o‘zgargan va hozirgi kunda deyarli tiklangan holatga kelgan.

Kalit so‘zlar: Uomak, assimetrik munosobatlari, Pekin, Treglode, Fam Kyun, ASEAN, Xanoy, BMT, XHR

KIRISH: Geosiyosiy nuqtai nazardan olib qaralganda, Vetnam va Xitoy o‘rtasidagi ikki tomonlama munosabatlarning barcha davrlarida ular teng maqomda hamkorlik qilmagan: hozirgi bosqichda barcha suveren davlatlar teng deb hisoblansa-da, Vetnam Xitoyga nisbatan hudud maydoni, aholisi soni, texnologik rivojlanish darajasi, harbiy, iqtisodiy va siyosiy salmog‘i bo‘yicha ancha ortda qoladi. aynan shu omillar har ikki tomonning bir-biriga nisbatan o‘ziga xos siyosiy tafakkurini shakllantirdi va bu holat B. Uomak tomonidan “assimetrik munosabatlar” deb nomlangan.

Shunday bo‘lsa-da, bu kabi munosabatlar doirasida do‘stlik va barqarorlikka ham erishish mumkin, agar bunga mamlakatlar uchun odatiy bo‘lmagan yangi sharoitlar yoki uchinchi tomonlarning aralashuvi xalaqit qilmasa. Chunki Vetnam va Xitoy bir-birini juda chuqur o‘rgangan va ular o‘rtasidagi dushmanlik naqadar qimmatga tushishini yaxshi biladi.

Vetnamning Xitoyga uzoq muddatli vassal holatida bo‘lgan davri nafaqat ehtiyotkorlikni meros qilib qoldirdi, balki boshqa izlarni ham qoldirdi: Xanoi rahbariyati o‘z siyosiy xatti-harakatlari va strategiyasini ko‘p hollarda Pekin asoslanadigan prinsiplar asosida shakllantiradi. Har ikki mamlakatning madaniy-ideologik asoslari va siyosiy (hatto xalq) mentaliteti ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘lib, qadimgi xitoycha harbiy donishmandlik va Konfutsiy etikasi yo‘nalishida shakllangan¹.

¹ Treglode B. Hanoi and Beijing: ambiguities of a strategic partnership // Вьетнамские исследования, 2019, серия 2, №2. С.9

Bundan tashqari, Vetnam dunyodagi eng "xitoylashgan" davlat hisoblanadi. Bunga nafaqat siyosiy tuzum va marosimlarning o'xshashligi (masalan, har bir muhim tashrifga “davlat darajasidagi” maqom berishga bo'lgan urinishlar, xalqaro protokol amaliyotiga zid tarzda), balki til ham sabab bo'lgan: Vetnam siyosiy leksikasining 70 foizi xitoycha so'zlardan iborat.

Yana bir qiziqarli xulosa fransuz olimi B. Treglode tomonidan Vetnam olimi Fam Kuyn (1892–1945) asarlarini tahlil qilish asosida bildirilgan: o'tmishda Vetnamda Xitoy alohida davlat emas, balki "dunyo" sifatida qabul qilingan – unda turli xalqlar yashaydi. Shunday ekan, vetnamliklar uchun xitoy tili va madaniyati oddiy qo'shni davlatning siyosiy xususiyatlaridan ko'ra kengroq va chuqurroq ma'no kasb etgan. Shu sababli bu qadriyatlarni qabul qilish ular uchun tabiiy holat deb hisoblangan².

ASEAN–Xitoy savdosi. To'rt yirik yillikdan kamroq vaqt ichida o'zaro tovar ayirboshi bir necha ming barobar o'sdi, va 2004 yildan beri Xitoy Vetnamning eng yirik savdo hamkori hisoblanadi (2018 yilda Xitoydan import 65,4 milliard AQSh dollarini, Xitoyga eksport esa 41 milliard AQSh dollarini tashkil etdi) va uning iqtisodiyotiga sarmoya kirituvchi davlatlar ro'yxatida to'rtinchi o'rinni egallaydi (1,8 milliard AQSh dollari)³.

Sarmoyalar asosan foydali qazilmalarni qazib olishga yo'naltirilgan (taxminan 60%), shuningdek ijtimoiy-madaniy obyektlar qurilishi, qishloq xo'jaligi va suvchilik sohalariga ham yo'naltiriladi. Ko'pgina xitoylik investitsiya loyihalarining o'ziga xosligi – ularning nisbatan kichik hajmda bo'lishi va asosan rivojlangan infratuzilma mavjud bo'lgan hamda xitoy millatiga mansub aholining zich yashaydigan hududlariga (Xoshimin, Xanoy va Hayfon shaharlariga) bog'langanligidadir.

Har ikkala davlat, tabiiy resurslar bilan nisbatan yaxshi ta'minlangan bo'lsa-da, eng muhim resurslarning keskin tanqisligini boshdan kechirmoqda va ko'proq uglevodorodlarni import qilishga majbur bo'lmoqda. Bu esa ushbu sohada xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarga, shuningdek energiya ta'minoti xavfsizligi masalalariga qiziqishni belgilaydi, ularning katta qismi Janubiy Xitoy dengizi orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy jahon tartibining markaziy elementi bo'lib, Rossiyaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi milliy xavfsizligi va pozitsiyalarini mustahkamlashga yordam beruvchi asosiy bo'g'in hisoblanadi. Xitoy va Vetnam ko'p hollarda Rossiyaning jahon

² Локшин Г.М. Вьетнамо-китайские отношения: тирания географии и здравый смысл // ЮВА: актуальные проблемы развития. 2013, №21, с. 88. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vietnamo-kitayskie-otnosheniya-tiraniya-geografii-i-zdravyy-smysl>

³ PM to Attend G20 Summit and Visit Japan // Vietnam News, 27.06.2019 [Электронный ресурс]. URL: <https://vietnamnews.vn/politics-laws/521856/pm-to-attend-g20-summit-and-visit-japan.html#qG01T8sU8rHrD5kk.97>

maydonidagi pozitsiyasini qo‘llab-quvvatlaydi, jumladan BMT Bosh Assambleyasi va Xavfsizlik Kengashidagi ovoz berishlarda (Xitoy doimiy a‘zo sifatida, Vetnam esa 2008-2009 yillarda, shuningdek 2020-2021 yillarda no doimiy a‘zo sifatida qatnashgan). Biroq, har ikki davlat bilan aloqalarda savdo-iqtisodiy hamkorlikning nisbatan past darajasi muammo bo‘lib qolmoqda. 2018 yilda Rossiya Xitoyning savdo hamkorlari ro‘yxatida faqat 10-o‘rinni egallagan (garchi ikki davlat o‘rtasidagi savdo hajmi rekord darajada — 114 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa ham), Vetnam uchun esa Rossiya 12-o‘rinda turadi⁴.

Xanoy va Pekinning birlashtiruvchi omili G‘arb davlatlarining siyosatiga nisbatan ehtiyotkor munosabatdir. Bu munosabat Vetnamning mustamlakachilikdan kelib chiqqan mustaqillik iztirobi va Xitoyning Evropaga nisbatan noqulay bo‘lmagan savdo uchun majburan «ochilishi» natijasida shakllangan. Bugungi kunda har ikki mamlakat G‘arbning demokratik qadriyatlarini majburan qabul ettirishga harakatlarini sezgirlik bilan qabul qiladi, chunki bu qadriyatlar oxir-oqibatda ularni boshqarayotgan kommunistik partiyalarning hokimiyatdan chetlashtirilishini nazarda tutadi. Shu bilan birga, Xitoy o‘zining iqtisodiy va siyosiy kuchi tufayli ko‘proq mustaqillikka ega bo‘lsa, Vetnam «kuchli shimoliy qo‘shniga qarshi do‘stlarni izlash» jarayonida ba‘zi imtiyozlar berishga tayyor, jumladan LGBT huquqlari masalalarida⁵.

Shu bilan birga, mamlakatlar o‘rtasida ko‘plab farqlar mavjud. Bir qator omillar ularning manfaatlarini ajratib turishga, tushunmovchilik va ziddiyatlarga sabab bo‘lmoqda. Tarixiy jihatdan Vetnamning Xitoyga nisbatan ishonchsizligi hozirgi davrda Xitoyning umumiy kuchi ortishi bilan kuchaymoqda. Mamlakatning rasmiy harbiy byudjeti 1990-yillarning boshida 10 milliard AQSh dollaridan kam bo‘lgan bo‘lsa, 2019 yilda deyarli 180 milliard AQSh dollariga yetdi. Si Szinpin rahbarligida boshlangan Xitoy harbiy islohotlari dengiz flotining va aviatsiyaning rolini oshirishga qaratilgan bo‘lib, bu mamlakatga o‘z manfaatlarini dengizda muvaffaqiyatli himoya qilish imkonini beradi⁶.

Mamlakat rahbariyati harbiylarga qo‘ygan vazifa Xitoy flotining qo‘shni suv hududlarida, jumladan Janubiy Xitoy dengizida hukmronligini ta‘minlashdir. Buning uchun boshqa davlatlar kemalarining mavjudligini noqulay qilish maqsadida radar

⁴ Территориальный вопрос в афро-азиатском мире / Аватков В.А., Белокреницкий В.Я., Гринюк В.А. и др.; отв. ред. Стрельцов Д.В. - М.: Аспект Пресс, 2013. С.134

⁵ Титаренко М.Л. Россия и Китай: стратегическое партнерство и вызовы времени. М.: ИД «Форум», 2014. С.23

⁶ Vietnam Elected Non Permanent UN Security Council Member for 2020-2021 Term // VN Express, 07.06.2019 [Электронный ресурс]. URL: <https://e.vnexpress.net/news/news/vietnam-elected-non-permanent-un-security-council-member-for-2020-2021-term-3935313.html>

tizimlari, raketa tizimlari oʻrnatish, dengiz bazalari qurish, suv osti kemalari, sohil qoʻriqchilari va harbiy dengiz kuchlarini koʻpaytirish ishlari olib borilmoqda.

Vetnam ham harbiy qurollanishni oshirish yoʻlida harakat qilmoqda, ayniqsa dengiz kuchlariga eʼtibor qaratib, suv osti kemalari xarid qilmoqda (Rossiya ishlab chiqargan olti “Varshavyanka” suv osti kemalari 2017 yilda topshirildi), Hindiston bilan qoʻshma kemasozlik loyihalarida ishtirok etmoqda, shuningdek, boshqa davlatlarda xizmat muddati tugagan kemalarni sovgʻa sifatida qabul qilmoqda. Qurollar poygasi omili (ikkala mamlakatda turli tezlik va hajmda boʻlsa ham) ularning munosabatlarini keskinlashtirmoqda.

Xitoyning mintaqadagi geosiyosiy manfaatlari juda keng: orollar qurilishi va Janubiy Xitoy dengizi ustidan nazorat oʻrnatilishi asosan Vetnam manfaatlari cheklash uchun emas. Bunday faoliyatning sababi, ayniqsa, Tayvanni AQSh harbiy maqsadlarda ishlatish xavfini kamaytirishdir (Janubiy Xitoy dengizining ichki dengiz maqomi va suv osti kemalarini sinov maydoni sifatida ishlatilishi Xitoy uchun xavfsizlikni oshiradi). Biroq, Janubiy Xitoy dengizi suvereniteti Vetnam uchun uzoq vaqtdan beri milliy masala sifatida koʻrilgani va «shimoliy qoʻshni» har qanday harakatlariga oldindan shubha bilan qaralganligi sababli, Xanoy Xitoy siyosatini asosan oʻziga qarshi yoʻnaltirilgan deb qabul qiladi. Bu ham ularning munosabatlaridagi assimetriya ifodasidir.

Xitoy iqtisodiyotining Vetnam iqtisodiyotidan ancha ustunligi Vetnam Xalq Respublikasining (XHR) rasmiylari orasida Xitoyga nisbatan savdo-iqtisodiy qaramlikning ortishi boʻyicha xavotirlarni yuzaga keltirmoqda. Bu faqat tarixiy sabablarga emas, balki mintqa va dunyodagi kichik va oʻrta davlatlarning katta infratuzilma loyihalariga Xitoy tomonidan kiritilgan katta kredit majburiyatlari tufayli oʻz iqtisodiyotini xavf ostiga qoʻygan achinarli tajribalariga ham bogʻliq. Bunday davlatlar qatoriga Myanma, Malayziya, Shri-Lanka, Pokiston va bir qator Afrika davlatlari kiradi. Shu sababli, Vetnamda Xitoy ilgari surgan "Bir kamar, bir yoʻl" tashabbusi doirasida amaliy loyihalar yoʻqligi kuzatiladi, garchi vetnamlik rahbarlar buni qoʻllab-quvvatlashini bildirgan boʻlsalar ham.

Xitoy kapitali va pudratchilar ishtirokida amalga oshirilayotgan kam sonli infratuzilma loyihalaridan biri – Xanoy metrosining birinchi liniyasini qurish loyihasi boʻlib, u allaqachon Vetnamda yomon obroʻ qozongan. Asosan, qurilish 2008 yildan 2013 yilgacha besh yilda yakunlanishi rejalashtirilgan boʻlib, byudjeti 552 million dollarni, jumladan xitoy kreditlarini oʻz ichiga olgan. Biroq, qurilish muddati bir necha bor uzaytirilib, 2019 yil avgustiga qadar liniya foydalanishga topshirilmagan, byudjet esa 1,5 martadan koʻproqqa oshgan. Shahar aholisini qurilishdagi koʻzga tashlanadigan kamchiliklar va qurilish materiallari tushishi natijasida yoʻl-yoʻlakay jabrlanganlar soni ham norozilikka sabab boʻlmoqda.

2014 yil bu yerda bejiz tilga olinmaydi. Vetnam rahbariyatini tashqi savdoni diversifikatsiya qilish g'oyasiga undagan voqea Xitoyning "Haiyan Shiyu-981" neft platformasini Vetnamning iqtisodiy zonasi ichida o'rnatishi bo'ldi. Pekin Janubiy Xitoy dengizidagi da'volarini faollik bilan himoya qilishga o'tishi Xanoy uchun xavotirli signal bo'ldi. Shundan so'ng, Vetnam asta-sekin boshqa davlatlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ya boshladi, bu nafaqat savdo sohasini, balki boshqa yo'nalishlarni ham qamrab oldi.

Vetnam uchun eng muhim vazifa – Janubiy Xitoy dengizidagi Xitoyga qarshi siyosiy qo'llab-quvvatlashni kuchli jahon va mintaqaviy davlatlardan qidirish bo'ldi. AQSh, Yaponiya, Avstraliya, Hindiston, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari kabi davlatlar Xitoyga nisbatan tanqidlarni kuchaytirib, Vetnam bilan hamkorlikni faollashtirishdi. Bu esa Janubiy Xitoy dengizi masalalarida Vetnam-Xitoy munosabatlarini yanada murakkablashtirmoqda.

Rossiya o'z navbatida, Vetnam va Xitoyning bu masalalardagi qiziqishlariga qaramay, Janubiy Xitoy dengizidagi hududiy tortishuvlarni xalqaro huquq asosida ishtirokchilar o'rtasida mustaqil hal qilish tamoyiliga sodiq qolmoqda.

Vetnam-Xitoy savdo-iqtisodiy aloqalaridagi yuqori ko'rsatkichlarga qaramay, ular Xitoy foydasiga sezilarli nomutanosiblik bilan tavsiflanadi, va bu nomutanosiblik yil sayin oshmoqda (2018 yilda Pekin bilan savdo saldosing manfiy tomoni 24 milliard AQSh dollaridan oshgan). Xitoydan import qilinayotgan past sifatli tovarlarning yuqori ulushi vaziyatni yanada og'irlashtiradi, natijada Vetnam aholisi barcha xitoy mahsulotlari va xizmatlariga nisbatan salbiy munosabatda bo'lmoqda. Vetnam hukumati savdo balansidagi kamchilikni tan oladi. Masalan, 2014 yilda Sanoat va savdo vazirligi Xitoy bilan savdoning zararli ta'sirini kamaytirish uchun tashqi savdoni diversifikatsiya qilishga chaqirgan.

Xulosa

Vyetnam va Xitoy – dunyo siyosatining faol ishtirokchilari bo'lib, ularning global siyosiy jarayonlarga ta'sir darajasi ancha farq qiladi. Xitoy barcha sohalarda ancha katta ta'sirga ega, Vyetnam esa mintaqaviy darajadagi o'rta davlat sifatida ishtirok etadi. Shunga qaramay, har ikkala davlat Sharqiy Osiyo xavfsizlik kompleksiga kiradi va ularning xavfsizlik muammolari shu darajada o'zaro bog'liqqi, ular alohida hal etilishi mumkin emas.

Ularning o'zaro aloqalari ko'plab kichik va o'rta davlatlar, shuningdek, global siyosatga ta'sir ko'rsatadigan yirik davlatlar ishtirokidagi tizimda amalga oshiriladi. Bu tizimga xalqaro tashkilotlar va transmilliy kompaniyalar (avvalo ASEAN va unga bog'langan hamkorlar tizimi) ham ta'sir ko'rsatadi.

Vyetnam va Xitoy barqaror, asimmetrik munosabatlarda bo'lib, odatda bu munosabatlar beqaror emas, lekin yangi muammolar paydo bo'lishi yoki uchinchi tomon aralashuvi yuzaga kelganda beqarorlik kuchayadi. Ularni yaqinlashtiruvchi va

bir-biridan uzoqlashtiruvchi omillar soni taxminan teng bo‘lib, bu munosabatlarning murakkab va ko‘p qirrali bo‘lishiga olib keladi va kelib chiqadigan kelishmovchiliklarda potentsial beqarorlikni oshiradi.

Savdo va investitsiya sohalaridagi ba’zi ziddiyatlarga qaramay, har ikki davlat madaniy-ideologik yaqinlik va uzoq yillik hamkorlik tajribasi sababli o‘zaro munosabatlarini do‘stona va birodarlik asosida rivojlantirishga muvaffaq bo‘lishmoqda.

Janubiy Xitoy dengizidagi hududiy mojarolar esa barqaror va tinch munosabatlar yo‘lidagi asosiy to‘siq bo‘lib qolmoqda, chunki bu masala har ikki tomon uchun prinsipial ahamiyatga ega. Garchi JXD mojarosi yangi masala bo‘lmasda, Vyetnam va Xitoy o‘rtasidagi asimmetrik munosabatlar sharoitida uni hal qilish qiyin bo‘lib qolmoqda. Bunga sabab – mojaroning yangi yo‘nalishlar olishi: uchinchi davlatlarning ishtiroki (Spratli arxipelagidagi da’vogarlar hamda AQSh, Hindiston, Yaponiya, Avstraliya va Yevropa Ittifoqi kabi mintaqaviy va global kuchlar), Vyetnam va Xitoyda energiya resurslari hamda oziq-ovqatga ehtiyojning ortib borishi, ushbu muammo bo‘yicha jamoatchilik fikrining davlat siyosatiga ta’siri va Pekinning mintaqada hukmronlik qilish istagi.

Shunga qaramay, bugungi davrdagi do‘stona, qo‘shnichilik aloqalari tomonlarning JXDdagi muammolarga qaramasdan hamkorlikni rivojlantirishga bo‘lgan o‘zaro manfaatdorligi tufayli tiklandi va bu, ko‘plab holatlarda, ushbu muammoning salbiy oqibatlarini muvaffaqiyatli jilovlashga yordam bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Коммунистическая партия Вьетнама. Документы 12-го съезда. Ханой: Государственное политическое издательство, 2016
2. 中国的军事战略白皮书2015 (Белая книга военной стратегии КНР 2015) // Информационный отдел Госсовета КНР, 2015 [Электронный ресурс].URL: <http://www.scio.gov.cn/zfbps/ndhf/2015/Document/1435161/1435161.htm>
3. 中国的亚太安全合作政策 白皮书 (Политика Китая по вопросам сотрудничества в сфере безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Белая книга Государственного совета КНР) // Государственного совета КНР, 2017 [Электронный ресурс].URL: <http://www.scio.gov.cn/zfbps/ndhf/36088/Document/1539911/1539911.htm>
4. 中华人民共和国和越南社会主义共和国关于两国在北部湾领海、专属经济区和大陆架的划界协定 (Договор о делимитации территориального моря, исключительной экономической зоны и континентального шельфа Тонкинского залива) [Электронный ресурс]. URL: <https://zh.wikisource.org/zhhans/中华人民共和国和越南社会主义共和国关于两国在北部湾领海、专属经>

济区和大陆架的划界协定

5. 中华人民共和国和越南社会主义共和国陆地边界条约

(Договор о сухопутной границе) // ВСНП КНР [Электронный ресурс]. URL: http://www.npc.gov.cn/wxzl/gongbao/2000-12/17/content_5008962.htm

6. 新时代的中国国防 (Китайская национальная оборона в новую эпоху) //

Министерство обороны КНР [Электронный ресурс].

URL: http://www.mod.gov.cn/regulatory/2019-07/24/content_4846424.htm